

Suomen *mutta* ja *muuta kuin*¹

mutta

Kielemme konjunktiot ovat myöhäsyntyisiä; kantasuomeen voidaan palauttaa vain *ku(i)n, että* ja *jos*. Ne konjunktiot, jotka eivät ole lainasanoja, juontuvat adverbisen käytön välityksellä nomini- tai verbiparadigmojen taivutusmuodoista (Hakulinen, SKRK I ss. 68—70).

Melko kauan on suomen adversatiivinen *mutta*-konjunktio ('men, aber') yhdistetty *muu*-pronominiin ja koetettu sovittaa sen eri sijoja kehityksen lähtökohdaksi. On ehdotettu ainakin abessiivia, mikä muodon puolesta näyttää lähimmältä mahdollisuudelta, ja prolatiivia (Jännes, SPM s. 50). Merkityksen selittäminen tekee kuitenkin mahdottomaksi nämä oletukset. Viimeksi on esitetty ajatus, että olisi lähdeittävä partitiivista *muuta*, nimenomaan sanaliitosta *muuta kuin* (Hakulinen, SKRK I s. 70). Asetan partitiiviteorian työhypoteesiksi ja koetan valaista, mitä eri lähteiden perusteella sanan synnystä ja kehityksestä on pääteltävissä.

Merkityksen kehitys²

I *Muu*-pronomini esiintyy lauseessa objektina tai jonakin muuna lauseenjäsenenä, niin että sen sija on partitiivi. Ajatusketjua jatkava lause seuraa perässä asyndeettisesti.

»Em minä sairastanum muuta / tunniv verran aikaa olin sänkyssä.»
(Urjala)

»Ei tarttem muut(a) / istutte kelkkaan niim minä vien.» (Urjala)

»Ei häm muut / istu siällä kuusel lalvassa.» (Urjala)

¹ Kirjoitus on osittain korjattu ja täydennetty ote Helsingin yliopistossa lokakuussa 1954 tarkastetusta laudaturtutkielmasta »*Muu*-pronomini johdannaisineen suomessa ja itäkarjalaismurteissa».

² Jaotus I—III ja osa esimerkkejä Kanniston Lauseopillisia havaintoja Läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta -teoksen muk., ss. 262—264.

»Ei se mitään tuanukkam muuta / viistoista markkaa sill oli rahaa.»
(Kylmäkoski)

»Se niim pitää sem miähensäl lasteella, ei se muuta / nimittelee sitä.»
(Hämeenkyrö)

»Ei pojat muuta / plikkater reutuukiin kiinnij ja painiskeleen siinä hako-
tunkiolla.» (Hämeenkyrö)

»Em minä tient muutta / tiältähä minä luule sen tullee.» (Juva)

Edellinen lause on siis aina kielteinen. *Muuta* merkitsee 'enempää'. Jälkimmäiseen lauseeseen sisältyy ajatus: 'vain, ainoastaan'. Lauseen merkityksen kannalta *muuta* ei ole tärkeä, siksi se on painoton ja joutuu useimmiten lauseensa viimeiseksi sanaksi.

II *Muuta* sopii edelleen objektiksi tai muuksi lauseenjäseneksi, mutta painottomana se liukuu oman lauseensa rajan yli. Se aletaan käsittää rajalauseita yhdistäväksi sanaksi, koska jälkimmäisen lauseen predikaatti ei ole ilmipantuna. *Muuta* merkitsee kielteisessä ympäristössään suunnilleen samaa kuin 'paitsi, (enempää) kuin' ja on adverbien ja konjunktion välimailla.

Murteet: »Ei se elänyt täällä muuta kuus vuatta.» (Ujala)

»Ei täst o Huunallem muuta kuus virstaa.» (Akaa)

»Ei täälläkän om muut yks.» (Akaa)

»Niill ei ollum muut yks semmonev vanhampualinem piika.» (Kylmäkoski)

»Ei meiläm miähekkän os siältä tuanum muut yhlen kerra(n).» (Kylmäkoski)

»Ei ihmistä nää muuta hampaisiin asti.» (Lavia)

»Ei siäll ollu muuta tyhjää hyvällaisuutta.» (Lempäälä)

»Ei enää oo muuta vanahaa, muuta vilu ja nälkä.» (Kihniö)

»Mulla ei op pyylykeitäkään nyt ollum muuta onki ja uistin.» (Ruovesi)

»Kun ei siinä ollum muuta semmonen karjampolku ensin.» (Kuorevesi)

»Älä annas sev vie kiehuu mut sellai et se kirppuvaa.» (Koivisto)

»Tuo ei oo muut viskata rauniollen (ei kelpaa muuhun kuin — —).»
(Vermlanti)

»Se ei oo mut vähä hallavoa.» (Vermlanti)

»Lammis ei oo mut hottiloeta.» (Vermlanti)

»Nyt eij-oo mut kolt viikkoa messumoareen.» (Vermlanti)

Vanha kirjasuomi, Westh: Sille eij ole ycten muuta ioca sotiu meiden edhestäm mutta sine Herra meiden Ju^{la}. (SKMM I 189:11)

Sillä eij taidha sitä yxikän oikein techdä — — mutta yxi ijsoua Sielu. (SKMM I 71:5)

Kuinka sitkeästi sanan vanha merkitys säilyy Raamatun kielessä, osoitavat seuraavat v:n 1902 raamatunpainoksesta olevat näytteet: Jos siis suola tulee mauttomaksi, millä sitte suolataan? ei se enää kelpaa mihinkään mutta heitettää pois ja ihmisiltä tallattaa. (Matt. 5:13) / Syö vapaasti kaikkinaisista

puista Paradiisissa; mutta hyvän ja pahan tiedon puusta älä syö — —.
(1. Moos. 2:16, 17)

Schroderuksen *Lexicon Latino-Scondicum* myös esittää tämän merkityksen ensisijaiseksi: *mutta* = 'nisi, uthan, wo nicht'.

III *Muuta* irtautui vähitellen lauseenjäsenen tehtävästään. Alkuperäisestä lauserakenteesta oli kuitenkin vielä yleensä perintönä edellisen lauseen kielteisyyys. Kun jälkimmäinen lause myönteisellä väitteellä esitti vastakohdan edelliselle lauseelle tai jollekin sen sanalle, joutui *muuta* selvän adversatiivikonjunktion funktioon (= 'vaan').

Murteet: »Ei se annak kellekkääm muuta pitää ittev vaan kaikki.» (Urjala)

- »Ei sunkan se puheesta paranem muuta täytyy kärsiäv vaan.» (Urjala)
- »Ei ne hualineet muuta huusi vaa(n).» (Akaa)
- »Ei siinnä timoteit(a) ollum muut(a) apilasta.» (Kylmäkoski)
- »Kotona ei ollur raamattua muuta uus testamentti oli.» (Ruovesi)
- »Em miä mus siä.» (Myrskylä)
- »Eihä ne rakkauve puolest otam mut raha puolest.» (Lemi)
- »Ne ei nait tyttyvä mut tavaroa.» (Lemi)
- »Sill ei oo (vakinaista olin-)paikkaa mut se on aina kulku'sassa ja soa lainata yöpaikkaa.» (Vermlanti)
- »Mitä sinä nyt tässä kotvitat (viivyttelet) mut mää!» (Vermlanti)
- »Isä ei ruohtia taenna muut suomea.» (Vermlanti)
- »Ei tuona pitempää aikoo mut nii lyhyven ajan.» (Vermlanti)

Vanha kirjas.: — — iocainen quin wscō — — / eij hucku / mutta saapi ijancaikisen elemen. (Agr., KT I 369)

En mine tadhō Jumalattoidhen coolemata / Mutta ette se Jumalatoinkende itzens. (Agr., KT I 341)

En minä ole tullu — — cutzumahan nitä vanhurskaita, mutta syndisitä — —. (SKMM I 137:6)

Waan ette te ole Lihalliset / mutta Hengeliset. (Agr., KT II 435, Room. 8:9)

(Mielenkiintoista verrata nykykäännökseen (1938), jossa *mutta* ja *vaan* ovat päivastaisissa asemissa: *mutta* te ette ole lihan vallassa, *vaan* Hengen.)

Tämän 'vaan'-merkityksen pohjalta syntyi myös kaksoiskonjunktio *ei vauvoin, vaan, ainoastaan — mutta myös*. Esim.

ei waiuoin — mutta mös (Agr., KT II 314) / Mutta en mine waan heiden edestens rucoele / mutta mös nijnnen edheste. (Agr., KT I 325) / — — eij ainostans — — palwellen händä / mutta mös otta hänen tygöns Egyptijn (A. Pacchalenius-Carstenius, *Cantio Cygnea* 1667).

IV Kun *muuta*-sanasta edellä kaavaillulla tavalla oli syntynyt konjunktio, se oli samalla menettänyt miellesisältönsä. Pelkkänä syntaktisen suhteen ilmaisimena se oli asetettavissa myös myönteisen lauseen jälkeen, kun perässä

seurasi vastaväite. Vähitellen sitä on kielioppien avuin tietoisesti totutettu käyttämään melkein yksinomaan myönteisten lauseiden jäljessä, ja *vaan*-konjunktio on karsinoitu edellisen lauseen kielteisyyteen. Murteissa esiintyy molempia merkityksiä rinnakkain, joskin 'men, aber' yleisemmin. Sanakirjat ovat 1700-luvun puolivälistä asettaneet tämän merkityksen etusijalle: Jusl. 'sed, verum, autem; men' / Gan. 'men, sannerl.; sed, verum, autem' / Renv. 'sed, vero autem; aber, sondern' / Lönnr. 'men, men dock; utan, utan ock'.

Mutta = 'men, aber' -konjunktin muotovarianttien esiintyminen murteissa, kirjakielessä ja sukukielissä

Murteissa muotovariantteja on runsaasti: *mutta*, *mutt*, *mut*, *mu*, *muta*; *muutta*, *muut*, *muuta*.

mutta näyttää kansanomaisena olevan käytössä perihämäläisellä alueella (Hattula, Lempäälä, Tottij., Ylöj.), Ala-Satakunnassa (Vampula, Kokem.), Ylä-Satakunnassa (Punkal., Kankaanp., Kihniö) ja Etelä-Pohjanmaalla (Nurmo, Lapua). Se on kirjattu myös savolaismurteiston länsiosista (Saarij., Kongink., Kangasn.) ja Vermlannista. Myös Peräpohjola on *mutta*-kannalla. Suistamolta ja Impilahdelta olevat yksinäiset *mutta*-tiedot voivat olla yleiskielen heijastumaa. Esim.

»Mutta minä olen kuullut tammikuussa ukkosen käyvä.» (Hattula)

»Mein on Arvo semmonen hiräsmainen puutöisäki, tehtyä saa kyllä mutta ov vähä hiräs.» (Vampula)

»Mutta kaikiv vanahaks tullaha.» (Nurmo)

»Oés pestävä voattëeta, mutta kur rupes satamaa.» (Konginkangas)

»Mutta varam pitää völjätäm minuo yhtä hyvin.» (Vermlanti)

»Niim mutta se oli semmonen sapekas mies.» (Rovaniemi)

mutt on merkitty kahdelta eri alueelta: Lounais-Suomesta ja Karjalan kannakselta (Muurla, Halikko, Mynäm., Pyhär., Pyhäm.; Sakkola, [Jännes SPM s. 127:] Jääski, Valkj., Muolaa). Kannaksella saattaa venäläisperäinen *a* 'mutta' liittyä *mutt*-sanan kanssa yhdyssanaksi. Esim. »Mutt mikäs sitt autta» (Muurla) / »Amutt mihiis sie määät?» (Sakkola).

Edellisestä vaikeasti erottuva *mut* on pantu kirjaan Uudenkaupungin ympäristöstä (ellei ole kysymys vain merkitsemistavan karkeudesta), Turun Ylämaasta ja Nakkilasta. Varsinaisesti *mut*-muoto esiintyy kaakkoishämäläisellä (Asikkala, Nastola, Lapinj., Kymi, Askola) ja itämurteiden alueella (Lemi, Juva, Kangasn., Heinäv., Ilom., Suist., Siilinj., Nilsjä, Verml.). Esim. »Vaik mää jua ja ämänt, mut kyl talo meijä älättä» (Uudenkaup:n seutu) / »Tuoretta kalaa söis, mut suolaist ei eniä» (Nastola) / »Oja yl peäsyö mut ei onnese yl» (Lemi) / »Olisi ostana mut ku ei olt rahhoo» (Juva).

mu: »-t voi assimiloitua seuraavan alkukonsonantin kanssa, mutta yleisemmin kuitenkin -t ≡», ilmoitetaan Kymistä ja samaan tapaan Myrskylästä. Jännes on *mu*-muodon esiintymispaikoiksi maininnut Iitin ja Lopen (SPM s. 127); muoto on siis (etelä- ja) kaakkoishämäläinen. Esim. »— — mun ne oli siit —» (Kymi) / »Kyll s-olis tullu, mun niille tul viarahii» (Myrskylä).

Kuusamosta on kirjattu muoto *muta*: »Muta miten sitte?»

Pitkävokaalisia muotoja esiintyy SS:n kokoelmien antaman kuvan mukaan hyvin harvoin. Parikkala: »*Mutta*-sanat sanovat vanhat ennen muutta» / Heinävesi: »Muut jos pappi ei lähekkää» / Petsamo: *muuta* = 'mutta' / (Ristijärvi: *muuta kuin* = 'mutta').

Huomattava on *mutta*-sanat taipumus liittyä kieltoisanat kanssa yhdyssanaksi. SS:n kokoelmista olen löytänyt niukasti esimerkkejä, ja ne ovat kaikki Länsi-Suomesta. Kuitenkaan ei ole syytä epäillä, ettei ilmiö olisi tuttu koko maassa. Esim. »Se (anoppi) karve nauristans aina ehtoolla, muttem mää viitti ennään naurista syrä» (Vampula) / »Söis kattikin kaloi mutte kastas kynssiäs» (Halikko).

Kirjakielen normaalimuodoksi vakiintui *mutta* jo 1600-luvulla (Agr., Schrod.). Kieltoisanat yhteydessä esiintyy usein loppuheittoinen *mutt*, *mut*, esim. Moni vanhax pyyt / *mutt* ei pääse puoleckan (Florinus, Sananlascut) / Mut ei muuta milloinkaan (Turun Wiikko-Sanomats 1820 n:o 1 s. 3). Murteisiin liittyen nykyinen kirjakieli käyttää yhdyssanaa *mutt/en -et -ei* jne.

Mutta-sanat etymologista vastinetta — lapin *muttö* 'but, men' (Niels.) on laina suomesta — ei esiinny muissa sukukielissä kuin vatjassa, jossa se on asussa *müt*. Tsvetkov: *Tšarpeizè obakk on austi, müt ebè yvä; migäs tämä seaa aika ajatteli tšelleit eb eaau tätog, müt mý sahzed va tsat hajaahtelim nagra*. Suomen *mutta* on ilmeisesti syntynyt kieleemme oman kehityksen aikana, ja vatjassa on nähtävästi käymässä sama kehitysprosessi. Lainasta ei voine olla kysymys, koska sm. itämurteet ovat yleensä lyhytvokaalisella kannalla.

Muodon kehitys

Miten kehitys *muuta* > *mutta* on tapahtunut? *ü*:n lyhentyminen selittyy lausepainottomuudesta. Muutos *t* > *tt* taas näyttää tapahtuneen murteittain yhä laajalti tavattavan loppuheittoisen *mut*-muodon välityksellä, mihin selitykseen Hakulinen SKRK I:ssä (s. 70) ja II:ssä (s. 71) viittaa. Tärkeäksi saattaa osoittautua vähäpätöisen tuntuinen kysymys, miten loppuheittoinen muoto on syntynyt. Se voisi selittyä lausepainottomuudesta (ja olisi murteittain jopa äännelaillinen kehittymäkin), mutta ei voi jättää huomioon ottamatta sitä selitystapaa, johon jo Kannisto³ runsaan aineistonsa perusteella on päätenyt. Tarkoiton murteissa yleistä loppuheiton lajia, jota Penttilä

³ Lauseopillisia havainnoja ss. 262—264.

nimittää »lauseelliseksi» loppuheitoksi.⁴ Se esiintyy vain tietynlaisissa lauseyhteyksissä, nimittäin seuraavan sanan alkaessa vokaalilla. Ks. Kannistolta saatuja edellä olleita *muut(a)*-esimerkkejä (Akaa, Kylmäkoski, Urjala). Lisäksi mainittakoon eräitä Penttilän esittämiä:

- »Ei siitt-ot tiätoo.» (Ala-Satakunta)
- »Häll' oli ittell' oma poika.» (Luoteis-Satakunta)
- »Kyllä hull-uskoo.» (Etelä-Pohjanmaa)
- »Vanh-aatami.» (Tornion murt.)
- »Meitä täss-ov viis.» (Juva)
- »Ei Ruohiss-oukkaan.» (Vermlanti)

Konsonanttialkuisten sanojen edellä nykyisin esiintyvä *mut*-muoto voisi selittyä vokaalinetisistä asemista irronneeksi.

Loppu-*t*:n piteneminen saattaa selittyä suomen kielessä vallitsevasta foneettisesta laista, että tavunloppuinen yksinkertainen konsonantti on kestoaltaan pitempi kuin tavunalkuinen.⁵ Sen on todennut mm. Lauroselä suorittamalla kojeellisia mittauksia eteläpohjalaismurteesta. Mutta tässäkin lauseellinen loppuheitto tarjoaa hedelmällisen selityserusteen. Juuri vokaali-alkuisten sanojen edellä esiintyy murteissa konsonanttiloppuisen sanan loppukonsonantin liukumista ikään kuin seuraavan sanan alkukonsonantiksi (*nyt-on, kun-ei* jne.), ja myös geminoituminen on näissä tapauksissa yleistä (*nytt-on, kunn-ei*). Tällainen ääntämys on yleiskielessäkin niin tavallista, että kielioppien ja -oppaiden tekijät ovat katsoet aiheelliseksi torjuvassa sävyssä siitä huomauttaa.⁶ Seuraavassa joitakin SS:n kokoelmista löytämiäni geminoitumisesimerkkejä:

- »*Josse* se tulkkän täält kautta.» (Kaarina)
- »*Josset* sinä määhä nin minä määhän.» (Sotkamo)
- »Ennen ol ruuki sellai, että härärrintä lyätih eräh; se oikei erovaa, *siin-non* sellaset rustot, jota myälän ku lyäp, nii erovaa.» (Iitti-Jaala)
- »*Kunn-on* yks sukka kulottuj ja sitten kulotaan toista, nii... » (Koski Hl.)
- »Ei haukku haavaa teek *kunn-ei* paha koirra purra saa.» (Hämeenkyrö)
- »*Nytt-ei* olt ei nii kukkaa tuos puussa.» (Kirvu)

Juuri tällaisissa yhteyksissä on voinut toteutua myös loppuheittoisen *mut*-asun geminaatio (huom. *mutton*). Kun loppuheittoisten muotojen ohella on eräissä lauseasemissa esiintynyt jatkuvasti myös loppuheittottomia, geminaatta on yleistynyt niihinkin. Tätä yleistymistä on voinut edistää vaisto-mainen pyrkimys selventää alkuperäisen partitiivin *muuta* ja syntymässä olevan konjunktion merkityseroa.

⁴ Penttilä, Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia s. 48.

⁵ Hakulinen, Vir. 1925 ss. 119—120.

⁶ Saarimaa, Kielenopas³ s. 11; Penttilä, Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusoppi ss. 24—25; Kettunen, Hyvää vapaata suomea ss. 9—10.

Rinnakkaistapauksen edellä oletetulle kehitykselle tarjoaa nähtävästi hämäläismurteiden *siittä* = 'siitä'. Sen kehityksen eri vaiheista joitakin Suomen kansan murrekirja I:stä poimittuja esimerkkejä:

»Ans ollak, kun em ma o muistannus *siitä* rätinkinteosta sullek kirjoittaam mutta tehrään se sitte kus tulet meille.» (Hattula, s. 169)

»— — enkä minä *siit* osannu miteän aatella.» (Padasjoki, s. 212)

»Ei *siitt* ole tiatoo — —» (Kokemäki, s. 115)

»— — *siittä* tehtiim pröttiä jota syätiin.» (Vesil.-Tottij., s. 176)

»— — *siittä* asti hän o selvää leipää syäny.» (Kokemäki, s. 115)

Pohjois-Karjalassa ja Kainuussa (esim. Kiihtelysv., Eno, Ilom., Kuhmo, Paltamo, Puolanka) esiintyy partikkeli *sittä* = 'sitten', esim. »Senkoommin ei ou majotkaa *sittä* myrtnä niiv välleen» (Suomen kansan murrekirja II s. 124, Kiihtelysv.) / »— — *sittä* isä pyyti seisattamaan auton» (mt. s. 123, Kiihtelysv.). Jos sen voidaan katsoa kehittyneen elatiivimuodosta *siittä*, se olisi täydellinen paralleeli kehitykselle *muuta* > *mutta*. Semanttisesti-kaan 'siitä' ja 'sitten' eivät ole kaukana toisistaan; huomattakoon toisaalta tohmajärveläinen esimerkki: »Se *siittä* (= sitten) on vasta imeinen!», toisaalta esim. seuraavanlainen hämäläismurteille ominainen *sitten*-sanan käyttö: »— — sitten oj jo vuasija paljo, usjoita» (= *siitä* on jo . . .) (Sääksmäki) / »Kyllä sitte oj jo paljo aikaa kun korttieriryssijä on (taloissa) ollu» (Hattula). *Sitten*-sana lukuisine murremuotoineen ansaitsisi kuitenkin oman tutkimuksensa, ennen kuin ajatusta voidaan pitää varmana.

Mutta-konjunktion tehtävät lauseessa

Mutta 'men' -konjunktion tehtävät voidaan ryhmittää kolmeen pääluokkaan: I varsinainen vastakohta (sitä vastoin), II epäselvempi vastakohta, III ilman varsinaista vastakohtaisuutta. (Jaotus on otettu Nykysuomen sanakirjasta; esimerkkiaines on osaksi *siitä*, osaksi NS:n, SS:n ja tutkimuslaitos »Suomen suvun» arkistokokoelmista.)

I a) Liittämässä yhteen kahta rinnasteista lausetta, joista jälkimmäinen sisältää kaksi edellisen vastaaville osille vastakkaismerkityksistä osaa.

Sinua he sorsit / *Mutta* Barrabast he anoit. (Agr., KT I 380)

HERra racasta jumalisia / *mutta* jumalattomat huckuwat (Raam. 1642, Psaltari I: alkul.)

»Kattoo saap, mut ei koske.» (Lapinjärvi)

»Se (ilkeä ihminen) lusikalla syöttää, *mutta* varrella silmät kaivaa.» (Impilahti)

»Joutavall on jottai, mut ihan joutavall ei oo mitään.» (Suistamo)

b) Liittämässä kahta rinnasteista lausetta t. lauseenosaa, joista edellinen

on kielteinen, jälkimmäinen myönteinen; merk. suunnilleen sama kuin lauseparissa 'vaikkakaan ei — — niin kylläkin — —'; vrt. vaan.

»En mää mittä, mutt meijä isä.» (Hinnerjoki)

»En ole pyörälä ajanu monhen aikham mutta näky(i) sillä pääsevän taas.» (Rovaniemi)

II Vastakohta epäselvempi: 'kuitenkin, kumminkin, sittenkin, kaikesta huolimatta, joka tapauksessa'; edellinen lause sisältää us. myönnytyksen: tosin, kyllä, vaikkakin tms.; jälkimmäinen jäsen ilmaisee us. rajoituksen, varauksen, selvennyksen t. muunlaisen lisäyksen:

»Vaik raha paljonki on, mut ei sitä siol syätet.» (Uudenkaupungin seutu)

»Söis kissakik kalaa, muttei kastasik kynsiänsä.» (Karvia)

»Kaikki mun ottas, mutta yks mun saa.» (Lempäälä)

»Pienj on mutta pippuri.» (Impilahti)

»Itke libo (tai) nagra, mutta se on jo kasvanut kagra.» (Suistamo)

Erik. 1. liittämässä edelliseen lausetta t. lauseenosaa, joka sisältää ilmauksen *kuitenkin, kumminkin, sittenkin, joka tapauksessa* tms. Esim. Hän epäröi, mutta suostui sittenkin lopuksi. (NS)

2. Odotin häntä kauan, m. turhaan. (NS)

3. aloittamassa vastaväitettä: »Olithan mun sydämeni korkein kalleus sinä.» — »M. perintö kalliimpi on sinulla jäljellä vielä.» (Kivi / NS)

4. liittämässä edelliseen täydentävää, tähdentävää, täsmentävää, selittävää, perustelevaa tms. ilmausta: Utela oli kuin heidän turvansa. Mutta kuinka kauan? (Linnankoski, KT III)

mutta erityisesti t. *nimenomaan*: Hän harrastaa kaikkea taidetta, m. erityisesti musiikkia. (NS)

mutta myös, mutta lisäksi: Kivi on kirjoittanut näytelmiä, m. myös runoja. (NS)

mutta niinpä: Hän ansaitsee hyvin, m. niinpä hänellä onkin mitä tuhlata. (NS)

5. aloittamassa anteeksipyyntöön liittyvää kysymystä, pyyntöä, väitettä, vaatimusta, selitystä tms.: Suo anteeksi, mutta nyt emme ymmärrä mitään. (Aho)

III Vailla varsin. vastakohtaisuutta liittämässä edelliseen ilmausta, joka tuo esiin uuden ajatuksen, käänteen, asianhaaran t. varsin. merk:tä vailla aloittaa esityksen.

»Ei taira olla (mumma) häävinev vaikk onkim parannu; on senkin homma jo hianua, mutta kaikiv vanahaks tullaha.» (Nurmo)

»Muut jos pappi ei lähekkää.» (Heinävesi)

Mutta ylös nummelle kiirehti huohottava tyttö ja kohtasi ystävänsä siellä, harmaan kiven juurella. (Kivi, Seitsemän velj.)

Mutta sieltähän astua tyypteele Siitari-ukko tietä pitkin takaisin. (Kettunen, Suomen heimon kirja)

Kysymyksissä ja huudahduksissa, jotka ilmaisevat esim. hämmästystä, vastahakoisuutta, vastenmielisyyttä, haluttomuutta, harmia, välinpitämättömyyttä, epäilyä.

»Mut mikäs sitt autta.» (Muurla)

»Kyl häj julman (ruman) ämmän otti, voi voi mutta se on niinko pirusta ensimmäine (pirun jälkeen rumin).» (Vampula)

»Mutta tyräntijä oli akat ku tappoovak kärmehe!» (Nurmo)

»Mutta sitä (mahlaa) tuli saavillisittain isosta koivusta!» (Hattula)

»No mutta Masa! Mikä Jumalan tähden sun nyt on tullut?» siunasi emäntä. (Nikkinen, Ylenkatsotuita)

Virta kantaa veneen arkkuun, laita rusahtaa — mutta rusahtakoon! (Aho)

Erikoiskehitystä

'kyllä toki, tietysti'

Etelä-Pohjanmaalla *mutta*-sanaa käytetään myös myöntävänä vastauksena kysymykseen, jolloin se merkitsee 'kyllä toki, tietysti'. Esim. »Menetkös työhön? — Mutta! kuinkas muuten» (Jalasjärvi) / »Saitkos sä mitää? — No mutta» (Laihia) / »Joko sinä kävit saunassa? — Mutta» (Jurva) / »Leivok sä nisua? — Mutta. Milläs täs viarahista muutoon selvithän?» (Laihia).

Sanakirjantekijöistä tämän merkityksen ovat tunteneet Ganander ja Renvall. Gan. *Mutta* — — *Mutta!* Bothn. 'ja wiss; verum; certe etiam affirmative', e.gr. menetkös käräjiin l. käräjään? *Mutta* — *mutta* kuinga, *mutta* muutoingos = 'huru eljest'; Renv. it. Botn. 'verum, certe; wahrlich', *mutta* menen 'certe abeo', *mutta* kuinka.

Mutta 'tietysti' mainitaan lausuttavan eri äänenpainolla kuin konjunktio *mutta*. Merkityksensä johdosta se on luonnollisesti painokas. Ilmeisesti on lähtökohtana jälleen ollut partitiivi *muuta*, joka on esiintynyt konneksiossa *mitä muuta, ei muuta* tms. Ellipsin olettamiseen viittaavat vanhojen sanakirjojen *mutta kuinka, mutta muutoinkos*, nykykielen *kuinkas muuten, mitä muuta* -sanonnat ja varsinkin seuraava inttäville vastauksille ominainen utajärveläinen käyttö: »Eipäs se sitä sanonut. — Muuta mitä?» / »No èi tuo (kala) lohem-pöekakaa oo. — Muuta mikäs?» Vrt. myös vir. *muidugi* 'tietysti'.

'tai'

Rovaniemeltä on kirjattu seuraavat fraasit: »Täst on kumminki kymmenen kilometriä, mutt enämpi.» / »Olema mes sielä (matkalla) viikom mutta kaksi.» *Mutta*-sanana merkitys näyttää näissä olevan 'tai'. Huomattava on,

että kummassakin virkkeessä jälkimmäinen vaihtoehto on suurempi kuin edellinen. Merkitykseen 'tai' on näin ollen voitu joutua merkityksestä 'mutta ei enempää kuin'. Jälleen olisi kysymyksessä ellipsi.

Subst. *mutta*

Konjunktio *mutta* toistuu puheessa tiheästi. Vastustusta, epäilyä, epärointiä jne. ilmaiseva lause on kärkeä katkeamaan kesken, niin että *mutta* joutuu viimeiseksi sanaksi. Esim. Lähtisin mielelläni, mutta . . . Tämä on synnyttänyt Länsi-Suomessa sananparren: »Mutta o sanan jatko ja vesi piimä jatko» (Yläne) / »Mutta o sanan jatko ja vallanki pahan sanan jatko» (Kokemäki).

Mutta-sana on katkenneissa lauseissa alettu tajuta niin irralliseksi, että sitä on ruvettu käyttämään substantiivina, aluksi ehkä leikkillisessä puheessa. Sitä voidaan taivuttaa sijoissa, myös monikollisena. Vain Lönnrotin sanakirja huomauttaa tästä käytöstä: hänellä on monta *muttaa* = 'han har många små men (hinder, ursäcker, svårigheter). Ruotsin kielessä on siis havaittavissa sama kehitys. SS:n kokoelmien tietojen mukaan subst. *mutta* tavataan vain suomen länsimurteissa.

Sanan käytössä voidaan erottaa kaksi kehitysporrrasta.

I *mutta*-konjunktin sisältävää lausetta seuraten tai muuten siihen liittyen ilmaisemassa vastaväitettä, vastahakoisuutta, epäilyä, veruketta.

»— Mutta . . . mutta . . . — Ei mitään *muttaa* . . . » (Kurikka)

»Ei siinä mitään *muttaa* tarvita.» (Längelmäki)

Sitä tietysti tahdonkin, *mutta*—. Ei siinä mitään *muttia*. (Aho, Kevät ja takatalvi)

II Konjunktin yhteydestä irronneena. Merkitsee estettä, estävää, rajoittavaa seikkaa, pulmaa, hankaluutta, vaikeutta tms.

»Kyllähän minäkin sinne muuton menisin, *mutta* siin on yks *mutta*.» (Urjala)

»Ostasin minäkin, *mutta* kun on se *mutta*.» (Lammi)

»Ei siin oo mitään *muttaa*, kyllähän siitä akasta eron saa.» (Perho) Asiassa oli monta *muttaa*. (Pakkala, Pikku ihmisiä)

Mutta sitten tuli suunnitelmaan kuitenkin *mutta*. (Penttilä, Kreivi Kolontsov unohtaa)

Mutta, ja *mutassa* on monta *mutkaa*. (Sissala, Heikki Helmikangas)

Sanan *elämä* on vaiheikas. *Mutta* tai sen äännevastineet ovat vuorotellen edustaneet kokonaista neljää sanaluokkaa: pronomini > adverbi > konjunktio > substantiivi.

*muuta kuin*⁷

I Vertailua ilmoittavan *kuin*-konjunktion vastineena käytetään usein päälauseessa pronominia *muu*. Se on subjektina tai objektina. Esim. »On niitä muitakin mustia kum pappilam Musti» (Längelmäki) / »Tuop pöylälle jottaim muutakin kum piimää» (Längelmäki). Päälause on useimmiten kielteinen ja jälkimmäinen lause vaillinainen (ei predikaattia). Esim.

»Em mä yhtääm mittääm muuta peljänyk ko pahhaa elävää ihmistä.» (Vampula)

»N-on kaikki mennys sen veeken (sen tien) ettei ook kettääm muuta kotona ko minä.» (Vampula)

»Ei semmosiin iltahuviim mem muukkur rikkaat.» (Ylöjärvi)

»Ei semmosia töitä tee muukku varkaat ja rosvot.» (Ikaalinen)

»Ei ollum mittääm muuk kum mitä sepän pajoja nyt oli.» (Ruovesi)

»Ei ne nyt eniä kynnäm muuta kum potiettia ja kiviruttoja semmosil kakssaarasil arrol.» (Nastola)

»Ei hauku koira muuta kuin sitä havukotoa.» (Kiestinki)

»Ei se muuta tie ku kylääs juoksoo.» (Tyrö)

II *Muuta kuin* alettiin käsittää yhteen kuuluvaksi sanaliitoksi. Länsimurteissa se sulautui yhdeksi sanaksi: *muuta kuin* > *muut ku* > *muukku* ~ *muukko* (> *mukku* ~ *mukko*) ja itämurteissakin kivettyi riippumattomaksi siitä, mihin sijamuotoon päälause *muu*-pronominin olisi vaatinut. *Muuta kuin* muuttui näin adversatiiviseksi konjunktioksi, jonka merkitys on 'paitsi'. Jälkimmäinen lause esittää edelliseen nähden jonkin poikkeuksen, rajoituksen, lisäyksen tms. Esim.

»Pappi: onks elükoilla sialua? — Poika: ei kenelläkääm muukko Saappaav valkosella härjällä; se mennee yli airan n-että kontik kroikahtaa.» (Vampula)

»Em mä os sitä nähny mukko viime suvena.» (Loimaa)

»Ei lise pahaa tee, muutku selkään saamises ja maantiän jaos.» (Vihti)

»Siinä ei ollunna lapsia muuta kuin yks tyttö.» (Saarijärvi)

»Monta kertoo et niäp pitkissä päivissä (koiraa) muuta kuh häukussa (metsästäessä).» (Kiihtelysvaara)

Edellä kysymyslause:

»Misäs koera vanhenee mukko juastesans.» (Mellilä)

»Misäs häntä o mukko perseesä.» (Loimaa)

Edellä väitelause:

»Kaikis muis ole oll, muut ko sure seljäs ja puuro silmäs.» (Hinnerjoki)

»Kaikkii muit ihminen kattuu mukko nuaren naimiistas.» (Nakkila)

»Riihell olivak kaikki muk ko Martta.» (Loimaa)

⁷ Ryhmitystä I—III vrt. Kannisto, Lauseopillisia havaintoja ss. 272—273.

- »Kaikkia on mukko köyhyyttä.» (Loimaa)
- »Nätti miäs joka lakilla mukko varsihatulla.» (Huittinen)
- »Hyvä on, sanoi Haijola, mukkois puuroo.» (Pusula)
- »Oli nin kiiru ette keriienny sylkeenkäm muukkum povveesa.» (Lempäälä)

Jälkimmäinen lause saattaa myös esiintyä täydellisenä:

»Ompa nuo tulliet tehyks ijä pitki kaik mitä hevo¹se ympärille kuuluu, muuta ku tamma tek varsa.» (Lemi)

Kuin-konjunktion asemesta voi joskus olla *jos*:

»Oatulha se sit ois olt yksinneä (tila) muuta jos yks (veljistä) ois torpa soant.» (Lemi)

Ainakin itämurteiden alueella *muuta kuin* 'paitsi' saattaa esiintyä elliptisenä, niin että *kuin* jää pois. Toisaalta voi olla kysymys pelkän *muuta*-sanan kehittymisestä 'paitsi'-konjunktion merkitykseen. Vrt. seuraavia esimerkkejä kohdassa II 2 esitettyihin.

- »Se (ruisoljista tehty leipä) o ku otraleipä mut se, että se o äihtoo.» (Juva)
- »Muut (lapsista) aivokoa koahitainiet vasekätiseks mut Ieva.» (Lemi)
- »Ulkonha ne o olliet joka päivä (lehmät) mut lauvatakenn ei olliet.» (Lemi)

Pelkkä *muuta* merkityksessä 'paitsi' on kuitenkin tunnettu sen verran oudoksi, että sitä on joskus vahvistettu *paitsi*-sanalla: »Kyl ne lämmit (saunan) mut pàets jouliltana» (Juva) / »On sammua sukua muuta paitti se ov vaan kerran poikennup pois niin että mummu on ollut ton toisev veljen tytär» (Kuorevesi).

Päinvastoin *kuin* yksinään voi toimittaa 'paitsi'-konjunktion virkaa. Partitiivi *muuta* on heittänyt nopeassa puheessa (Tunkelo, Vir. 1936 s. 153). Esim.

- »Ei niill op peltoo kun niim pikkuse(n).» (Urjala)
- »Ei he eläny kun viis viikkoo jälkeen vihkimisen.» (Siikainen)
- »Ei ne kasvanuk kuv vähä.» (Lempäälä)
- »Ei teälä ou kun yks hyvä nappi.» (Pohjois-Savo)

Konjunktiolla *muuta kuin* on vastineita myös eräissä muissa ims. kielissä. Se siis lienee syntynyt jo kantasuomessa. Esim. Suistamo: »Pädöö eliä, ei ole muuda kuin pistä kättä käyvä pöydäh» / vatj. *muut kui: nütt on keig vaamiz* — *muut kui lähtä menemä* / vir. *muud kui* 'nur, sondern nur, ausser, als (nach Negationen)'; 'p ole aega muud kui pühapäeva = 'es ist keine Zeit ausser am Sonntag'; ei saand teist hoost ühtegi muud kui raha = 'ein anderes Pferd bekam ich nicht, sondern nur Geld'; korv saab tagasi, muud kui riided saavad linna = 'der Korb kommt zurück, nur die Kleider kommen in die Stadt'; elliptisesti: *muud kui aina vahi teine teist taga* = 'man hat nichts Anderes zu tun als immer nur Einer auf den Anderen zu achten'.

Kuten virossa voidaan suomessakin käyttää (*ei*) *muuta kuin* -yhtymää elliptisessä ympäristössä merkitsemässä 'ainoastaan, vain'. Pois jääneeksi voidaan ajatella *tehdä*-verbiä, jonka objektiksi *muuta* sopisi.

»Ei mukko mennään.» (Huittinen)

»Ei se muuta kum pahenee.» (Urjala)

»(Poika ajoi toisia) puukko takapijos (so. lyömäasennossa) jottei muuta kul lyärä.» (Nurmo)

»Ja jos ei jaksana sit ei muuta ku selekä muaha (kuole pois).» (Juva)

»Elä muuta kun annam mennä!» (Utajärvi)

Kysymys korvaa kiellon:

»Mitäs siinä mukkon panep päälles vaaj ja lähret menee.» (Hattula)

Kieltosana voi myös puuttua:

»Viija muukko tuhautti vaa ja sanò . . . » (Loimaa)

»Siin (»valimessa») on havut sisäs muuta kul laskie mailov vaan että törisie.» (Nastola)

»Siell oj jo sitkametkii, muuta kun kylvät.» (Jaala)

III Samoin kuin pelkkä *muuta* siirtyi 'vain, ainoastaan'-merkityksestä adversatiivikonjunktiksi, milloin jälkimmäinen lause esitti vastakohtan edelliselle, samoin laajentuu myös *muuta kuin* -yhtymän käyttö adversatiiviseksi 'vaan'-konjunktiksi. Näin näyttää voivan käydä eri puolilla suomen kielialuetta, ehkä kaikissa murteissa. Lönnr. lisävihko: *Muukkon*, konj. (sdr. af muuta kun) 'utan (vaan)'; älä niin tee, m. näin; ei hän sitä velkaa maksanut, m. minä; ei mennyt kirkkoon, m. jäi uistia soutelemaan.

Murre-esimerkkejä:

»Ei varast, mukko otta ite.» (Halikko)

»Älkän tehkä niinkum pap tekke mukku niinkum pap keske.» (Halikko)

»Ei trenk komen isäntä mukku isänt trenkki.» (Perniö)

»Ei täsä olè haräkoita muk ko varëksia.» (Loimaa)

»Ei niitem (lehmien) pirëTTY sillom maatem menölla rajjaa (väliä) muukko pantiin kuivikkeita alles sillom ko muutonkin navëtosa oltii.» (Vampula)

»(Sairas lehmä) ei yhtän seisonum muuta kun kohta maahal löi.» (Nurmo)

»Ei saa turhia passoottaa (kursailla), muuta ku mennä ottamahan silloon kohta ku käsketähän.» (Alavus)

»Älä töllistele, mukko me!» (Kangasala)

»Ei yhtään se antanul lohurutusta muuta kun tuomiov vaan (pappi).» (Kuorevesi)

»Töene ei tunneh hyvälä sitä äottajattaa muuta ku pahala.» (Juva)

»Sonnirrungossa ja lehmärrungossa ei oukkaal läskijä, muuta kur raavasta.» (Siilinjärvi)

»Poika ei šitä uškon, muuta kun kiihytti vain vielä antamah.» (Vuokkiniemi)

»Eläs mieti, muuta kui jakša (riisu) voattiet ta jalkaš jakša.» (Kiestinki)

Myös pelkkä *kuin* voi saada 'vaan'-konjunktion merkityksen. Tunkelo mainitsee esimerkkejä Varsinais-Suomesta, Hämeestä ja Pohjois-Savosta (Vir. 1936 s. 154). Esim. »Ei niill om maallista tavaraa, kun on nälään kans tappelemista» (Ujala) / »Ei se oo noukkinu', ku repiny' vain» (Merikarvia).

IV Parista paikasta on tietoja, että *muuta kuin* -konjunktiota voidaan käyttää jopa myönteisen lauseen jäljessä, jolloin sen merkitys on 'mutta, men, aber'. Esim.

»Niittem piti menemmän huvittelemmaa muk ko ruuhi kaatus.» (Loimaa)
 »Luulin tosta kiinni ottaneeni Vetriikan mukko oliki pahä Heinoska.» (Loimaa)

»Teällä syämmoassa ei soak kaloja. — Soapi, muuta kum meillä ei oop pyvyksie.» (Ristijärvi)

Lounaismurteissa ja Tampereen tienoilla *muuta* ~ *mutta kun* ja harvinaista *muuta kun maarin* -sanaliittoa käytetään *mutta*-konjunktiolla tavatussa huu-dahduksenluonteisessa merkityksessä. Esim.

»Älä men! — Mut ku mä mene! (menenpä vainkin).» (Mynämäki)

»Mutta ko (onpas se nainen kun) uskaltaa juäpunutta (miestä) mennäs sivältammaam päin naamaa.» (Vampula)

»(Kalle tuumii menisikö rengiksi vai jäisikö kotiin. Hänelle sanotaan, kun kotiin jäämistä pidetään ehdottomasti parempana:) Mukko rengiksi menisit.» (Messukylä)

»Pitääkös tästä lähtie jalkaisim markkinoille? — Mukko hevosella sinne viälään» (Messukylä)

»Mukkommaarin mitä sinä viälä tarttisit (kaikkia kanssa tulee mieleenkin).» (ei tav., Tampere)

Yleiskielessä (*ei*) *muuta kuin* esiintyy kiteytyneenä adversatiiviseksi adverbiksi, joka merkitsee 'vain, »sen kuin»'. Esim. Ei m:ta kuin pöytään! / Velat eivät m:ta kuin kasvoivat (NS). Merkityksiä 'vaan' ja 'mutta' tällä sanayhtymällä ei yleiskielessä ole.

Lopputarkastelua

Muuta ~ *mutta* ja *muuta kuin* -sanojen merkityksenkehityksessä on havaittavissa sama tendenssi: substantiivinomaisesta käytöstä (merkitys: '[ei] enempää') adverbiksi (merkitys: 'paitsi') ja siitä muuttuminen selvää vastakohtaa ilmaisevaksi 'sondern, aber' -konjunktioksi; jälkimmäisellä on tämä merkitys tosin vain murteissa.

Tähän voidaan merkityksenkehityksen kannalta rinnastaa ranskan *mais* ja italian *ma* -konjunktiot, jotka merkitsevät 'men, aber'. Ne palautetaan

lat. komparatiiviin *magis* = 'enemmän' (Airila, Johdatusta kielen teoriaan I s. 123).⁸

Kiintoisaa on huomata, että vastakohtaa ilmaiseva konjunktio näyttää aina kehittyneen kielteisen päälauseen jäljessä ja siitä vasta siirtyneen myöntölauseiden rajoittajaksi.

On vaikea päätellä, onko *muuta* ~ *mutta* ja *muuta kuin* -konjunktioiden kehitys ollut toisistaan riippumaton. Edellistä voisi hyvällä syyllä pitää jälkimmäisestä elliptisesti muodostuneena. Nehän esiintyvät kaikissa merkityksen kehitysvaiheissa rinnakkain. Toisaalta ei välttämättä tarvitse ellipsiä olettaa, sillä alkuperäinen asyndeettinen lauserakenne tuntuu luontevasti sopivan lähtökohdaksi. Todennäköisesti käytännössä on alusta asti ollut myös pelkkiä *muuta*-muotoja, jotka ovat voineet tukea ellipsin syntymistä (vrt. sanojen nykyisiä asuja; Itä-Suomi: *mut* — *muuta kuin* ja Länsi-Suomi: *mutta*, *mutt* — *muukku*, *mukku* jne.). Joka tapauksessa voinee pitää varmana, että indefin. *muu*-pronominin partitiivi *muuta* on ollut adverbs. *mutta*-konjunktio lähtökohta.

KAISU KUUSINEN

Les conjonctions *mutta* et *muuta kuin* du finlandais

On peut observer la même tendance dans l'évolution de la signification des conjonctions *mutta* (< *muuta*; signif. «mais») et *muuta kuin* (signif. «rien de plus», «sauf»): I. la forme partitive *muuta* du pronom indéfini *muu* est employée comme complément direct dans une proposition négative (signif. «rien de plus»); II. *muuta (kuin)* prend la fonction d'une conjonction de caractère adverbial joignant deux propositions, avec la signification «sauf»; III. il devient une conjonction adversative comme «mais, pourtant», indiquant une opposition nette. Le groupe *muuta kuin* n'a cette dernière signification que dans les patois.

Une comparaison sémantique peut être établie ici avec la conjonction française *mais* et italienne *ma* (signification *sed, autem*), que l'on fait remonter au comparatif latin *magis* = «plus».

L'évolution phonétique *muuta* > *mutta*

s'est faite par l'effet du coup de glotte final, de la contraction de la voyelle de la racine et de la gémination de la consonne finale. Le coup de glotte final et la gémination sont apparues le plus naturellement devant les mots à l'initiale vocalique. On voit toujours apparaître un grand nombre de représentants de toutes les phases de l'évolution dans les patois.

Il est difficile de décider si l'évolution des conjonctions *mutta* et *muuta kuin* s'est faite indépendamment l'une de l'autre. Il y aurait de bonnes raisons de considérer que la première a été tirée de la dernière par le moyen d'une ellipse. D'autre part, il n'est pas indispensable de supposer une ellipse, une construction asyndétique syntactique primitive pouvant bien être considérée comme donnant le point de départ de l'évolution de la conjonction *mutta*.

KAISU KUUSINEN

⁸ Kotimaisena, osittaisena paraleelina voinee pitää adverbien *vain*, murt. *vaan* kehittymistä 'vaan'-konjunktioiksi. Merkityksensiirron kynnyksenä ovat voineet olla seuraavan tapaiset lauseet: »S ei käykkään tiälä työssä, se vuan maksaa ulostevot isännälle» (Mikkeli) / »Ei myö tässä ollakkaan, miä vuan satun tänne nyt tulemaan» (Ristiina). Vanhan kirjasuomen aikaan *vaan* horjui 'sondern' ja 'aber'-merkitysten välillä kuten *muttakin*. Vrt. Paasonen, Lauseopillisiä havaintoja verbin ja konjunktioinein alalta, Suomi III: 3 ss. 208—209.